

't Inschrien

Oudheidkamer Twente

Vereniging Oudheidkamer Twente

Kwartaalblad
2011 / 2

In dit nummer onder andere:

- Nijverdal, al 175 jaar nèt geen Twentse textielplaats
- Landschap Overijssel koestert terreinen Oudheidkamer
- Honderd jaar Natura Docet
- Wat schrif dat blif (2)

Colofon

'*Inschrien* is een kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Robert Kemper Alferink (hoofdredacteur), Willy Ahlers, Geert Bekkering, Hilda Ferweda, Berend Jager, Frans Janssen en Seijer Troost.

Aan dit nummer werkten mee:

Jan Bengevoord, Robert Kemper Alferink, Hennie Kok, Frits Korver, Cor Trompetter, Goaitsen van der Vliet, Bastiaan Willink.

Redactieadres

Bathemerweg 4
7448 PH Haarle
tel. 0548-595724
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Ernst-Jan Krudop, voorzitter
Janny Willemsen, secretaris
Roy Dams, penningmeester
Jan van Alsté, lid
Jan Morsink, lid
Theo van Staple, lid

Secretariaat

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Telefoon: 074- 2914014
Rabobank rek.nr. 12 95 76 379

OKThuis

Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl
Soos: iedere maandagmiddag 13.30 - 16.30 uur

Het abonnement is bij het lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost 24,50 euro per lid, echtparen 29,50 euro, jeugdleden tot 21 jaar 10 euro.

Losse nummers zijn voor 5 euro verkrijgbaar bij het secretariaat en op de soosmiddagen.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 8 juli bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie zijn te vinden op de website.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkast waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

	Pag.
In Memoriam: Berend Jager	3
Nieuwe leden	3
Activiteitenkalender	3
Nijverdal: al 175 jaar nèt geen textielplaats Frits Korver	4
Wat schrijf dat blijf Goaitsen van der Vliet	10
De textielbaronnen, een boek over fabrieken en families Bastiaan Willink	14
Boeksignalement: Honderd jaar Natura Docet Geert Bekkering	15
Twee actieve leden Oudheidkamer gehuldigd: Goaitsen van der Vliet en Frans Agterbosch	18
Boeksignalement: Mens en land in Salland Cor Trompetter	19
Uit de collectie van de Oudheidkamer: Landschap Overijssel koestert uniek bezit Oudheidkamer Jan Langevoord	20
Column: Actief of passief lid? Robert Kemper Alferink	24
Twentse paddenstoel	25

Omslagillustratie:

Op ivoor geschilderd portret van Thomas Ainsworth, zonder jaar. Collectie: Oudheidkamer Twente. Tontoongesteld in: Goors Historisch Museum.

In Memoriam: Berend Jager

Geboren Coevorden 13 mei 1938

Overleden Borne 1 mei 2011

Onverwacht kregen we het bericht dat Berend Jager is overleden. Vanaf het eerste nummer van het nieuwe 't *Inschrien* in 2007 tot ver in 2010 was Berend hoofdredacteur. Hij deed dat met zijn achtergrond als leraar Nederlands met veel bezieling en wist anderen te motiveren artikelen te schrijven. Berend was een veelzijdig iemand, hij schreef jeugdboeken en romans, maar ook veel schoolboeken. Maar ook was Berend actief als schilder en beeldhouwer. Berend heeft ons veel nagelaten in de vorm van artikelen voor ons blad. Zijn laatste bijdrage zal als herinnering aan hem in het volgende nummer van 't *Inschrien* geplaatst worden. Wij wensen zijn familie de kracht dit verlies te kunnen verwerken.

Namens de redactie, Willy Ahlers

Nieuwe leden van de Oudheidkamer

Dhr. G. Schallenberg

Dhr. D. Lohuis

Enschede.

Markelo

Dhr. W. Groothuis

Dhr. A. Nieterink

Denekamp

Enschede

Activiteitenkalender

Zie voor de actuele situatie ook www.oudheidkamertwente.nl of bel onze secretaris, mevrouw Janny Willemsen, tel. 074-291 40 14.

Aanmeldingen en reserveringen

OKThuis, tel. 053-478 74 47 of secretariaat@oudheidkamertwente.nl.

In de periode juli-september zijn er voorzover nu bekend nog geen activiteiten gepland.

SOOS-middag

Elke maandagmiddag is er in het OKThuis soos van 13.30 uur tot 16.30 uur.

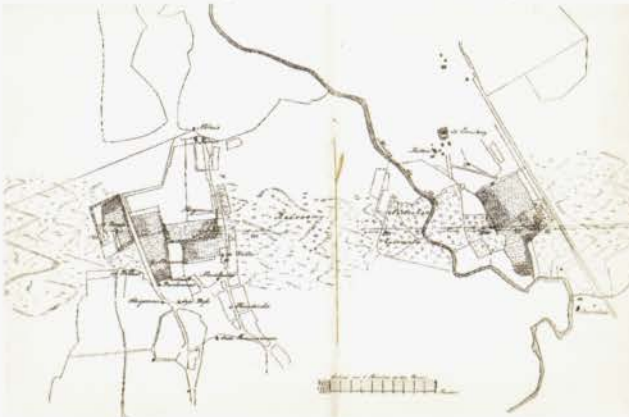
Nijverdal, al 175 jaar nèt geen Twentse textielplaats

Frits Korver

In 1824 richt koning Willem I de Nederlandsche Handel Maatschappij (NHM) op. Het doel is de welvaart te bevorderen en armoede en werkloosheid te bestrijden. Nederland verarmde tijdens de Franse bezetting zienderogen door de enorme financiële bijdragen aan de Franse oorlogseconomie en het verlies van haar koloniën. Bedelarij, landloperij en alcoholisme waren aan de orde van de dag. Toen Nederland in 1813 was bevrijd en Willem I tot de nieuwe koning was gekroond, was Nederland bankroet. Pas als België met zijn industrie bij Nederland gevoegd wordt en de overzeese gebiedsdelen weer in Nederlandse handen zijn, bloeit de handel weer op.

Het riviertje de Regge stroomde tussen de toen nog grotendeels kale Sallandse Heuvelrug en de Konijnenberg. Op de uitlopers van de heuvelrug bevonden zich de boerderijen en akkers van de marke Noetsele. De lager gelegen moerassige gronden tussen de Regge en de boerderijen, het Koeveen, bestond voornamelijk uit heide en gras afgewisseld met wat belten. Dat was het gezamenlijk weidegebied van de Noetseler boeren. De marke Noetsele behoorde tot het kerspel en later de

Na de Tiendaagse Veldtocht in 1831 scheidde België zich echter weer af van Nederland en raakte ons land de katoenindustrie, die voornamelijk in Vlaanderen gevestigd was, weer kwijt. Er werd een nieuwe vestigingsplaats voor deze industrie in Nederland gezocht. Het oog viel op Twente. Er werd daar op de boerderijen veel geweven op handweefgetouwen. In Engeland was de snelspoel uitgevonden en deze moest ook in deze contreien geïntroduceerd worden. In 1832 ontmoetten

De marke Noetsele en de Eversberg, 1829.

gemeente Hellendoorn en lag in Salland. De grens met Wierden, dat bij Twente hoorde, liep grofweg langs de Regge. Dwars door de marke werd in 1830 een weg aangelegd, die belangrijk was voor het ontstaan van Nijverdal.

Willem de Clercq, directeur van de NHM en Thomas Ainsworth elkaar in Hengelo. Uit dit gesprek vloeide voort dat Ainsworth de opdracht van de NHM kreeg om in Twente weefscholen op te zetten om de Twentenaren te leren weven op het lichte Engelse weefgetouw met snelspoel. Het werd een succes, de weefscholen waren na een paar jaar overbodig geworden. De aanvoer van calicots (fijn geweven stof van

katoen) was zo groot, dat uitgekeken moest worden naar een plaats om ze in ontvangst te nemen. Daar moesten ze gekeurd en dan verzonden worden via Zwolle naar Amsterdam. Het moest een punt zijn met goede verbindingen over land en water. Het oog viel op de kruising van de Regge, die

hier 'redelijk bevaarbaar' was, met de nieuwe weg Almelo-Zwolle. Bijkomend voordeel was dat de havezate Eversberg met de bijgebouwen, die iets ten noordoosten van de kruising lag, gelegenheid bood voor een tijdelijke vestiging.

Stichting van Nijverdal

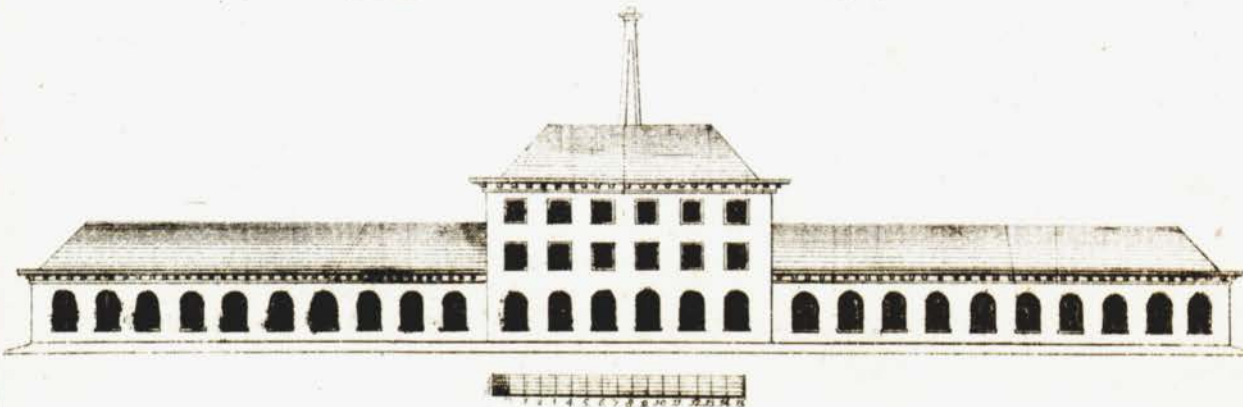
Op 9 mei 1836 besluit de directie van de NHM om de nieuwe nederzetting Nijverdal te noemen, nadat allerlei namen zoals 'Houvenburg of Houvendal' naar de president-directeur van de NHM, of 'Nijverheidsstede', 'Nijverheidsoord' en 'Nijverzorg' de revue gepasseerd waren. Op

Het begin was er en in de daarop volgende jaren ging de ontwikkeling snel. Er kwam een nieuwe "Modelweverij" (een weefschool voor alle soorten linnen), die in 1839 omgezet werd in een gewone weverij. In 1838 bouwde Ainsworth een vlasspinnerij en de sterkerij voor kettinggaren werd van Goor naar Nijverdal overgebracht.

Twee jaar na de stichting komt Willem de Clercq op bezoek. Hij is onder de indruk en prijst het dorp met de woorden "het belangrijke Nijverdal is als een oase in de woestijn". Op 13 februari 1841 stierf

Standgevat (naar de zijde van den Straatweg) van een gebouw in het

NYVERDAL in OVERYSSEL.

De factorij van Ainsworth, gravure uit 1837 van Jacob Plügger (1795-1871), stadstekenmeester te Zwolle. Links: kettingsterkerij, midden: vlasspinnerij, rechts: modelweverij. Gepubliceerd in Jaarboekje voor de provincie Overijssel, 1837.

14 mei 1836 is het zover: de eerste steen van het "etablissement" Ainsworth wordt gelegd. De stichting van Nijverdal is een feit. Het hele jaar 1836 heerst er een grote bouwactiviteit in het eerst zo stille "Koeveen". Wegen worden aangelegd, sloten gegraven en evenwijdig aan de Regge wordt een pakhuis van 45 m lang gebouwd.

Ainsworth plotseling. Zijn weduwe zette het bedrijf nog een paar jaar voort, maar door de malaise die de calicotweverij juist in die jaren doormaakte bleef het bedrijf alleen maar verlies opleveren. In 1844 verkoopt zij het bedrijf aan Cornelis Kuyper. In 1845 overlijdt Kuyper. Zijn weduwe met haar twee zoons houden het bedrijf draaiende,

maar kunnen het niet winstgevend maken, zodat zij in 1849 besluiten het bedrijf te verkopen. Dat lukt echter niet. In 1850 komen alle industriële activiteiten stil te liggen. De arbeiders worden ontslagen en vertrekken naar elders. Alleen het agentschap van de NHM, dat de geweven katoen van de thuiswevers uit heel Twente inzamelde, werkte nog volop. Toen

Willem de Clercq.

Willem de Clercq, door H.W. Couwenberg, voor 1844.

Campbell in 1849 de directie verzocht om te mogen uitbreiden wilde die daarvoor echter geen toestemming geven, omdat men er over dacht het agentschap 'Nijverdal' te verplaatsen. Het vervoer over de Regge speelde daarbij een grote rol. De bevaarbaarheid van de Regge blijkt niet optimaal. Bij lage waterstand 's zomers en 's winters als er ijsgang is kan er niet gevaren worden en vindt het vervoer naar

Zwolle met paard en wagen plaats, wat grote kosten met zich meebrengt. De toekomst van Nijverdal hangt in 1849 aan een zijden draadje. Of hij zo gecharmeerd is van Nijverdal is niet bekend, maar Campbell heeft al zijn overredingskracht nodig om de verplaatsing af te wenden. Doordat er een plan gemaakt wordt om de Regge beter bevaarbaar te maken, valt in 1850 het besluit om een tweede pakhuis te bouwen. In 1851 is er een opleving in de textielindustrie. De weduwe Kuyper besluit het Nijverdalse bedrijf opnieuw te koop te zetten. De gebroeders Godfried en Hein Salomonson uit Almelo kopen het stilstaande bedrijf in 1851. Zij laten alle gebouwen en machines slopen. Op dezelfde historische plek verrijst in 1852 de eerste mechanisch aangedreven katoenweverij van Nederland. Opmerkelijk is dat koning Willem III reeds op 11 juli 1852 het predicaat "Koninklijk" aan de weverij verleent. Voortaan is het dan ook Koninklijke Stoomweverij (K.S.W.) Het werd een nieuw tijdperk voor het jonge dorp. Er worden 68 arbeiderswoningen gebouwd, de zg. "Verdeling". In 1853 komen de eerste machinale getouwen in bedrijf; een jaar later is het eerst gestelde doel bereikt: 426 getouwen zijn in bedrijf. Ondanks pessimisme van andere Twentse fabrikanten ging het goed met het bedrijf en in 1857 werd het aantal weefgetouwen uitgebreid tot 576. In 1872 wordt het bedrijf omgezet in een bv. In 1888 werd een eigen blekerij gesticht en in 1926 de spinnerij, zodat het bedrijf de productie van grondstof tot eindfabricaat in eigen hand had. Maar men zat niet stil. Reeds in 1934, na een proefperiode, werd begonnen de verwerking van kunstgaren, het zogenaamde rayon. Naast de K.S.W. werd er in 1861 een tweede groot bedrijf gesticht, aan de rand van Nijverdal, maar op Wierdens grondgebied: de Nederlandsche Stoomblekerij.

Bevolking

Nijverdal groeide met de bedrijven mee. In 1830 had de marke Noetsele 207 inwoners. In 1840, dus 4 jaar na de stichting van Nijverdal, had het aantal zich al meer dan verdubbelt naar 476. Maar nadat de heren Salomonson het bedrijf in 1851 overnamen gaat het pas echt hard: in 1879 is het aantal inwoners van Nijverdal 1822, in 1899 zijn het er 3058 en in 1920 al 5018.

Waar kwamen al deze mensen vandaan? Onder de Hellendoornse bevolking waren niet veel wevers en de meeste arbeiders van Ainsworth waren reeds naar elders vertrokken. Het eerst keken de Salomonsons naar mensen uit hun eigen handweverijen, die ze overal in Nederland hadden. De meeste kwamen echter uit de weldadigheidskoloniën Frederiksoord, Willemsoord en Wilhelminaoord. Daar werd ook gewerkt op handweefgetouwen. Ondanks de lange werktijden, van 's morgens 5 uur tot 's avonds 8 uur met enkele pauzes en zaterdags tot 5 uur, kwamen ze graag naar Nijverdal. Na het strenge regiem in de koloniën, lokte de vrijheid die in Nijverdal geboden werd. Over het algemeen heerste er in de jaren voor 1900 rust en tevredenheid onder de fabrieksarbeiders. Dit in tegenstelling tot andere plaatsen in Twente waar soms heel fel gestaakt is. Er kwamen vakbonden en conflicten. In die jaren werd het beleid in de Twentse textiel gemaakt in de directiekamer van Van Heek in Enschede. In Enschede en Rijssen werd maandenlang gestaakt. Het werd een bittere strijd, waarbij de arbeiders het loodje legden en ze toe moesten geven aan de eisen van de werkgevers. De lonen werden zo laag gehouden dat het te weinig was voor een arbeidersgezin en de werkomstandigheden waren slecht. Ook met de gezondheidstoestand werd geen enkele rekening gehouden.

De Salomonsons hebben zich daar nooit mee bemoeid. Dit in tegenstelling tot de familie Ter Horst van de jutefabriek in

Rijssen en Spanjaard in Borne. De enige dissonant was in 1872. Toen was er een korte werkstaking, omdat men het niet eens was met de premie/boete bepaling. Leverde men meer stukken af dan afgesproken was, dan kreeg men een premie. Waren het er minder, een boete. De arbeiders vonden dat de premie betaald werd door de opgelegde boetes en vonden dat bloedgeld. De maatregel werd enigszins verzacht en de rust keerde weer. In Twente werd in 1896 de "Twentsche Christelijke katoenbewerdersbond Unitas" opgericht. In juni 1900 kwam hiervan ook een Nijverdalse afdeling. Ondanks zijn eerder geuite bezwaren ten opzichte van een arbeidersorganisatie, komt

De Nederlandsche Stoombleekerij, ca. 1960.

er een royale steun van de heer Salomonson bij de stichting van een eigen verenigingsgebouw aan de Salomonsonstraat. Het gebouw met het opschrift "Eendracht maakt macht" staat er nog. Met de groei van Nijverdal ontwikkelde zich ook de middenstand. Deze concentreerde zich in het begin voornamelijk langs de Wilhelminastraat. Op herhaald verzoek van zijn werknemers wordt in 1882 door de heer Salomonson de coöperatieve winkel "Ons Belang" geopend. Voordien werden de inkopen gedaan bij de weinige plaatselijke winkels, die zoals de klacht luidde "geen eerlijke prijzen rekenden terwijl de kwaliteit ook te wensen overliet".

Sociale voorzieningen

Toen de KSW in 1853 in bedrijf kwam, werd er meteen al een ziekenfonds gesticht. De inkomsten hiervoor werden door de arbeiders zelf betaald maar het beheer ervan beruiste geheel bij de Salomonsons. Bij ziekte ontvingen de arbeiders ongeveer een derde van hun loon. Pas in 1901 wordt uit de arbeiders een commissie voor het ziekenfonds benoemd om 'waar nodig' de werkgever van advies te dienen. In datzelfde jaar bouwt de directie een doktershuis en

VOORGEVEL. SCHOOL MET ONDERWIJZERSWONING
De Nijverdalse fabrieksschool, getekend in 1895.

wordt een fabrieksarts (dokter Moquette) op vast salaris aangesteld. In 1904 wordt het fonds aan de arbeiders overgedragen. Ze kregen de dagelijkse leiding, de administratie bleef echter aan de directie. Bij het 60 jarig jubileum van de KSW in 1912, wordt het H. Salomonson Gz-fonds gesticht, waaruit de kosten werden bestreden voor sanatoriumverpleging van tbc patiënten.

Ter gelegenheid van zijn 25 jarig jubileum in 1884 sticht de heer Salomonson een pensioenfonds. Veel moeten we ons daarvan niet voorstellen, want de toekenning geschiedde door de directie "voor zover nodig en naar behoefte". Veel zal er niet uitgekeerd zijn, want in 1894 wordt het geld overgeheveld naar een stichting die het geld besteedt aan nuttige stichtingen zoals de

fabrieksschool, de fröbelschool en het schaftlokaal. Pas in 1922, ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de nv. werd een echt pensioenfonds gesticht dat door een schenking van f 150.000,- voor ouderdomspensioen en f 50.000,- voor weduwen en wezenpensioen, effectief kon functioneren.

Onderwijs

De kinderen van de fabrieksarbeiders, die zelf ook al op jonge leeftijd (vanaf 9 jaar) naar de fabriek gingen, hadden amper onderwijs genoten. Salomonson sloot daarom vrijwel direct na het in bedrijf komen van de weverij, met de onderwijzer van de school in Noetsele een contract, waarbij hij die kinderen les moest geven: 1 uur op zaterdag na werktijd en 1 uur op zondag. Dit na een werkweek van 13 à 15 uur per dag. Of er veel animo voor deze lessen was is niet bekend. In 1874 schrijft de heer Salomonson, dat hij een lokaal voor onderwijs aan de fabriekskinderen heeft ingericht aan "de groote weg naar Zwolle". De kinderen krijgen dan van 's morgens 6 tot 8 uur bij toerbeurt les. Omdat in hetzelfde gebouw later de Coöperatie gevestigd werd, laat de heer Salomonson in 1893 aan de Grotestraat een nieuwe school bouwen voor de fabriekskinderen. Alle kinderen krijgen dan één uur les per dag en verlaten de fabriek daarvoor groepsgewijs. Toen in 1900 de leerplichtwet werd ingevoerd werd deze school overbodig.

Hoe het verder ging

Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog was de textiel nog steeds de enige tak van industrie die voor Nijverdal van groot belang was. Vier grote bedrijven bepaalden het beeld: de Nederlandsche Stoombleekkerij, de Koninklijke Stoomweverij, de Koninklijke Stoomspinnerij en de Koninklijke Stoombleekkerij. Hierin werkte een groot deel van de beroepsbevolking van

Nijverdal. De Nederlandsche Stoombleekerij aan de P.C. Stamstraat, stond toen nog op grondgebied van de gemeente Wierden. In 1957 fuseerde de KSW met Ten Cate uit Almelo. Het bedrijf ging verder onder de naam Koninklijke Textielfabrieken Nijverdal-ten-Cate. De KSW had op dat moment 2300 werknemers in dienst. Het nieuwe bedrijf werd in één klap de grootste textielcombinatie van Nederland met 4800 werknemers, 265.000 spullen en 7000 getouwen. De naam van het bedrijf werd later veranderd in Koninklijke Ten Cate. Door steeds weer te innoveren ging de malaise, die de Twentse textielindustrie vooral in de jaren zestig van de vorige eeuw trof, aan het bedrijf voorbij. Tegenwoordig werken er bij Ten Cate nog ruim 850 mensen in de Twentse vestigingen.

Andere industrie

Na de Tweede Wereldoorlog vond het gemeentebestuur, dat er ook andere industrievestigingen moesten komen. In 1956 werd door B&W van de gemeente een 'raadscommissie van bijstand betreffende industrialisatie' ingesteld. Als eerste werd door de commissie een inventarisatie gemaakt van potentiële industrieterreinen. Het enige terrein dat in aanmerking kwam was echter eigendom van de Koninklijke Textielfabrieken Nijverdal-ten Cate en men verwachtte niet dat die medewerking wilde verlenen aan vestiging van andere industrieën. Een grenswijziging in 1955 met de gemeente Wierden bracht de oplossing. Aan de ooszijde van de Regge kreeg de gemeente er een flinke oppervlakte grond bij. Het duurde echter nog tot 1962 voordat men over kon gaan tot de realisatie van het industrieterrein 't Lochter. In 1964 vestigde er zich het eerste bedrijf. In 2010 heeft het bedrijventerrein een oppervlakte van ongeveer 82 ha en zijn er ruim 220 bedrijven actief. Ook de bevolking groeide

met de bedrijvigheid mee. Tegenwoordig heeft de gemeente Hellendoorn ruim 36.000 inwoners, waarvan er 25.000 in Nijverdal wonen.

Boekpublicatie

Verschenen ter gelegenheid van het 175 jarig bestaan van Nijverdal:
Nijverdal – verleden – heden – toekomst,
Nijverdal, Uitgeverij 'n Boaken, 2011, 250
blz., geb., geïll, ISBN 978.90.76272.23.8. € 19,50

De Koninklijke Stoombleekerij gefotografeerd in 1895. Het hoge gebouw is de Factory door de N.H.M. gebouwd in 1836.

Literatuur:

B. Westera, Geschiedenis van Nijverdal ,
Nijverdal, Molenaar, 1936
A. Ponsteen, Van Noetsele tot Nijverdal,
Enschede, Witkam, 1973
J.L. de Jager, De draad van de toekomst,
Zutphen, Walburg Pers 1991
Archief gemeente Hellendoorn
De kaart van de marke Noetsele en de tekening
van de fabrieksschool zijn afkomstig uit het
Historisch Centrum Overijssel, de overige foto's
uit het archief van de Historische Kring
Hellendoorn-Nijverdal.

Wat schrijf dat blif (2)

Goaitsen van der Vliet

“De Twentse Taalbank is de werkplaats van de Oudheidkamer Twente voor het vinden, in kaart brengen, verzamelen, behouden en toegankelijk maken van alle mogelijke uitingen in en over de streektaal.” Wat ons te doen staat is een hele mond vol, maar geeft met ‘werkplaats’ ook heel goed aan wat we de komende jaren willen zijn: geen bank in een kamer, maar een actieve omgeving waar vaste krachten, vrijwilligers en publiek met elkaar iets op poten zetten. Hoe dan ook, bij alles wat er moet gebeuren: het begint met wat je vindt. In ons geval: aan geschreven, gesproken en gezongen materiaal in en over het Twents. Waar en hoe moet je het zoeken? In het navolgende wat toepasselijke gedachtesprongen en het verslag van een verrassende speurtocht.

Hoe vind je iets? “Wie wat vindt heeft slecht gezocht”, luidt een bekende titel van de dichter Rutger Kopland. Je kunt er eindeloos over doordenken. Een medestamgast van Het Bolwerk verklaart dat je pas echt iets vindt als je nergens naar op zoek bent, maar het fijne weet hij er ook niet van. Eén ding is helder: vinden en vinden is twee.

Soms vind je bij toeval iets van onschatbare waarde. Dan schuif je een kastdeur open en staan er twee haveloze kaartenbakken voor je neus die bij nader inzien een grote, tot dan toe onvermeld gebleven Twentse woordenverzameling blijken te bevatten. Ruwweg geschat zo’n vijfduizend briefjes met Denekamper woorden en uitdrukkingen. Stuk voor stuk zorgvuldig

genoteerd met uitspraak en al door de bekende streekvorser Willem Dingeldein (1894-1953). Een indrukwekkend levenswerk waar meer dan een halve eeuw niets mee is gedaan. Dit overkwam mij op één van mijn eerste dagen bij de Oudheidkamer Twente. Bij gelegenheid kom ik er graag op terug.

Meestal gaat iets vinden in de verste verte niet vanzelf. Dan gaat er een stroeve zoektocht met hoogst onzekere afloop aan vooraf. Een tocht die op zich ook zeer de moeite waard kan zijn, zoals in het hierna beschreven voorbeeld van rond de laatste jaarwisseling.

Een zoektocht begint met wat je bij toeval vindt. Zo stuitte we bij het in kaart brengen van de Twentse streektaalauteurs in de Twentse Post van maart 1962 op de Hengeloër G. Huzink (77) die naar eigen zeggen al veertig jaar lang woorden, namen en uitdrukkingen uit de volkstaal van Hengelo heeft verzameld. Tegen uitgever en redacteur Johan Gigengack beweert hij er een dikke vierduizend genoteerd te hebben: “Deze woorden zijn zo nodig in een kort zinnetje verwerkt, waardoor het de toekomstige lezer duidelijk wordt wat de werkelijke betekenis van het woord is. Woorden die ik zelf niet als dialect ken, zijn niet opgenomen om mijn eigen verklaring zo zuiver mogelijk weer te geven.”

De Denekamper woordenschat van W.H. Dingeldein (1894-1953).

Als Twentse Taalbank worden we dan echt nieuwsgierig, omdat een en ander betekent dat die verzameling een goede afspiegeling kan zijn van de taal van Hengelo in Huzinks' jeugd rond 1900. Tenminste, als hij en zijn voorkeur ook zijn beide ouders in Hengelo zijn geboren. In ieder geval willen we weten waar de genoemde verzameling is gebleven in de afgelopen vijftig jaar, zodat we hem kunnen toevoegen aan onze taalcollectie, al dan niet fysiek. Alleen maar digitaliseren en toegankelijk maken is al heel wat.

Ter oriëntatie: de in 1968 door Broekhuis uitgegeven *Eigenaardigheden van het Twensch Dialect* van Anthonie Ballot (1836-1871) bevat nog geen 600 Hengelose woorden, maar die zijn van ver voor de

G. Huzink

OOLD HENGEL

De kom van het dorp Hengelo werd in de negentiger jaren ongeveer begrepen door de Pastoriestraat, de Deldenerstraat tot aan de Thiensbrug, de oude Marktstraat, de Enschedesestraat, de Wolter ten Cate straat, het Spoorplein, de Sponstraat en de Beekstraat aansluitende aan de Pastoriestraat. Als hoofdverkeersweg liep hier doorheen de Deldenerstraat, de Langestraat en de Enschedesestraat. Enige zijstraten als Willemstraat, Beekstraat, Molenstraat, Brinkstraat, Weemenstraat, Drienerstraat, Nieuwstraat, Beuzestaat en Wolter ten Catestraat, maakten ongeveer het stratenet uit.

Al de genoemde straten hebben van uit het gemeentehuis zeker hun officiële naam gekregen. Het eigenaardige van het geval is, dat de 'volksmond' aan een aantal van deze straten een geheel andere naam heeft gegeven. Zo werd de Pastoriestraat „Achterstraote" genoemd. De Willemstraat heette voor de helft „Stikkenstaote" (misschien bestond hier verband met „stikken": bonestaken) en voor de andere helft „Jöddenstraote". Dan volgde de Weemenstraat met „Wemengaggen". De Brinkstraat met „Trösstraote" (naar de familienaam Ter Horst). De Molenstraat (genaamd naar een windmolen die daar stond) kreeg de mooie naam van „n Vilbeald", hetgeen op een plaats duidde waar gestorven huisve van de nog heilbare huid werd ontdaan. Tot vóór het bombardement op 6 Okt. 1944 had Hengelo ook nog een „Fraansepadje", lopende vanuit de Molenstraat naar de Telgen en er tegenover „n Kattenhook" uitkomend in de Nieuwstraat niet ver af van de Spoorstraat.

De 77 jarige heer G. Huzink te Hengelo (Deldenerstr. 88) verzamelt al meer dan 40 jaar lang woorden, namen en uitdrukkingen uit de volkstaal van Hengelo zoals die hem van kindsbeenaf bekend zijn.

„Regelmatig schieten me nog woorden te binnen die aan mijn verzameling kunnen worden toegevoegd, welke naar schatting zeker een vierduizend woorden bevat", aldus de heer Huzink. „Deze woorden zijn zonnodig in een kort zinnetje verwerkt, waardoor 't de toekomstige lezer duidelijk wordt wat de werkelijke betekenis van het woord is. Woorden die ik zelf niet als dialect ken, zijn niet opgenomen om mijn eigen verklaring zo zuiver mogelijk weer te geven."

Op onze vraag of hij zijn verzameling in een of andere vorm wil uitgeven, antwoordde de heer Huzink: „Ik ben al tevreden, wanneer deze op een toegankelijke plaats (bijv. vereniging „Oald Hengel") bewaard kan blijven tot nut en genot van toekomstige liefhebbers van onze mooie Twentse spraak."

Welaten de heer Huzink gaarne aan het woord, waar hij ons iets gaat vertellen over het Hengelo van zijn tijd.

Het stuk over Huzinks' Hengelose woorden in de TwentsePost van maart 1962.

jaren waar Huzink uit heeft geput. Leuk vergelijkingsmateriaal dus.

Op de vraag of hij zijn verzameling in een of andere vorm wil uitgeven, antwoordt

Huzink: „Ik ben al tevreden, wanneer deze op een toegankelijke plaats (bijv. vereniging Oald Hengel) bewaard kan blijven tot nut en genot van toekomstige liefhebbers van onze mooie Twentse spraak."

Toevallig hebben we de catalogus van Oald Hengel pas nog doorgenomen op de aanwezigheid van ons nog niet bekende dialectteksten, maar een taalschat als deze zit er niet bij. De opgenomen geschriften in of over de taal van Hengelo zijn zelfs op de vingers van twee handen te tellen. Uit een telefoontje naar het Historisch Museum Hengelo waar Oald Hengel zetelt, blijkt dat er verder niets bekend is over deze G. Huzink die, de gemiddelde levensverwachting in acht nemende, zo'n veertig jaar geleden zal zijn overleden. Kijk, dan begint er iets te jeuken. Dan is er weer een taalbankprojectje geboren en moet er iemand op pad, op zoek naar Huzinks' Hengelose taalschat.

Hoe pak je zoiets aan? Er zijn vier mogelijkheden: 1. De verzameling is nog in het bezit van de familie, 2. De verzameling bevindt zich ergens anders, 3. De verzameling is vernietigd, 4. Er is nooit zo'n grote Hengelose woordenverzameling geweest. Met het oog op het laatste punt moeten we constateren, dat redacteur Gigengack de verzameling niet met eigen ogen heeft gezien. Mogelijk spraken ze elkaar voor het eerst, toen Huzink het gepubliceerde stukje over verdwenen Hengelose straten kwam brengen. Het was tenslotte maar een korte wandeling vanaf diens adres aan de Deldenerstraat naar de Beekstraat. Aannemelijk is ook, dat Huzinks' foto bij die gelegenheid door Gigengack zelf werd gemaakt, maar er is te weinig van de achtergrond te zien, om de woonkamer boven de drukkerij te kunnen herkennen. Dat er wel degelijk een verzameling was, volgt uit de oude straatnamen die Huzink opsomt. Als blijkt dat in geen van de volgende nummers van

Georg Huzink in 1956.

de Twentse Post een bijdrage of vermelding van deze Huzink te vinden is, beginnen we toch te twijfelen. Maar we laten ons niet ontmoedigen.

Erfgenamen zoeken dus. De telefoonlijst van Nederland vermeldt 15 Huzinks, waarvan 11 in Twente. Er is één G. Huzink bij, in Manderveen. Dat zou een kleinzoon kunnen zijn. Maar volgens een huisgenoot is deze bekende rallyrijder beslist geen familie. Ook andere naamgenoten zeggen hun wortels elders te hebben en nog nooit van onze G. Huzink te hebben gehoord. De enige Hengeloër in het gezelschap weet te vertellen, dat de achternaam van zijn Deventer voorvaderen oorspronkelijk Huizink was, maar dat er aan het eind van de 19e eeuw ergens iets mis was gegaan bij een aangifte.

Verder op het internet. In de Genlias-database komt de naam Huzink maar 141 keer voor. Sorteren op voornaam geeft één vermelding die past bij voorletter en levensjaren: Georg Huzink, als bruidegom

van 25 jaar oud, op 30 oktober 1909 in Hengelo. Eind 1961 dus 77 jaar oud. Dat zal hem zijn. Overige gegevens: kantoorbediende, geboren in Hengelo, vader Jacob Huzink, bruid Frederika Boer, geboren in Meeden. Van kinderen geen spoor.

We wenden ons tot een medewerkster van de Gemeente Hengelo. Ze gaat voor ons op zoek met bovenstaande gegevens, en vindt zowaar een kleindochter in Hengelo. Die wordt, zoals het hoort, eerst gebeld met de vraag, of wij contact met haar mogen opnemen voor het maken van een afspraak. Friedje Top reageert zo enthousiast met de mededeling dat ze nog aantekeningen van haar opa heeft, dat we de volgende dag al bij haar achter een kopje thee zitten.

Er zijn wat foto's, en twee trouwboekjes. Dat van overgrootvader Jacob Huzink (1843-1916) uit 1877 bevat een aantekening dat diens vader Jan Huizink (1797-1865) nachtrijder was op Deventer, en vervolgens: "Bij het huwelijk van Jacob Huizink werd foutief zijn naam ingeschreven als Huzink (Twentsch). Hij heette nadien Huzink of Huizink. De kinderen uit dit huwelijk heten Huzink." Een bekend verhaal inmiddels, maar mogelijk niet van toepassing op deze Huzinks, omdat de 'karreman' volgens de Genlias-database al bij zijn huwelijk in 1824 als Jan Husink werd geschreven.

De aantekeningen van opa Georg Huzink (1884-1962) staan op veertien velletjes kladpapier en een kalenderblaadje. Een onaf stukje over de vroegere dorpsbleken van Hengelo, een Twentse variant daarop, wat losse historische aantekeningen, en een kleine dertig woordverklaringen.

Onmiskkenbaar Oud-Hengelo's, met vormen als 'gienter' (ginds) en 'klienke' (klink). Het is een mooi begin, maar niet de grote verzameling die we zoeken. Ook tante Wil (99) in Badhoevedorp, Huzinks enige nog

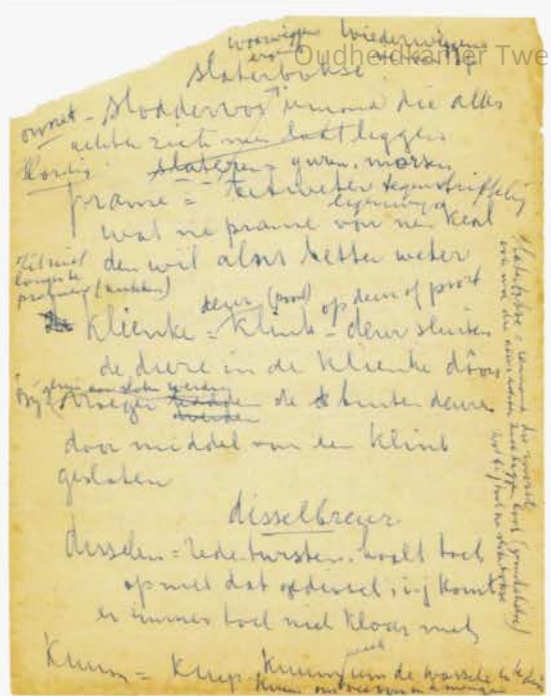
levende kind, kan niet zeggen waar deze is gebleven. Wel dat haar vader niet lang voor zijn overlijden in juni 1962 contact had met een professor in Groningen. De naam kan ze zich niet herinneren. Heeroma misschien? Ja... die was het!

Het is dus heel goed mogelijk dat de Hengelose woordenverzameling rond Huzinks overlijden via prof. Heeroma bij het toenmalige Nedersaksisch Instituut in Groningen terecht kwam. En aldaar dan wel te vinden zal zijn in een universiteitsarchief.

Het lijkt een doodlopend spoor. De registers van de letterenbibliotheek en de bijzondere collecties brengen ons niet verder. Heeroma's nalatenschap is er niet bekend, laat staan de naam Huzink. Het doet me denken aan de geschriften uit de nalatenschap van Twents taalkundige Herman Bezoen (1908-1953) die door de familie aan het Nedersaksisch Instituut werden toevertrouwd en nog steeds niet boven water zijn. Met als topstuk het dierbare manuscript van *Taal en volk van Twente* (1948) dat zelfs de jappenkampen in Indië had overleefd. Ook dat zal toch ergens moeten zijn. Als het nog bestaat.

Moet je verder graven, als Niebaum, Reker en Van der Kooi, de drie Groninger (oud-) hoogleraren die het zouden kunnen weten, antwoorden dat ze nog nooit een map 'Huzink' zijn tegengekomen? En net zo min een map 'Bezoen'? Moeten we het dan nog proberen bij de conservator bijzondere collecties van de RUG, wanneer die terug is van vakantie? Afwachten maar.

Een week later belt kleindochter Friedje. Nicht Nicolette is op bezoek met een stapeltje papieren van opa dat ze bij haar moeder in Badhoevedorp in een kast heeft gevonden. Maar of dat de gezochte woordenverzameling is? Ik haast me naar Hengelo. We zullen zien.

Een van de nagelaten taalkundige kladjes van Georg Huzink.

Vinden en vinden is twee. Soms vind je iets wat je niet zocht, waarvan je zelfs het bestaan niet vermoedde, door gewoon een kast open te trekken of een nummer van de Twentse Post op te slaan. Aan de andere kant leidt een gerichte zoektocht al te vaak niet naar wat je hoopte te vinden. Maar dan kom je wel weer allerlei dingen tegen waar je nog helemaal niet aan had gedacht.

Er is nog een wereld te vinden voor de Twentse Taalbank. Daarom zoeken we grote en kleine speurders die ons daarbij willen helpen. Die hoeven natuurlijk niet meteen dat ene uit het oog verloren manuscript van Herman Bezoen op te sporen.

Mogelijkheden zat. Kansen genoeg. Zoals op het vinden van alle publicaties van een lang vergeten schrijver, op het vinden van ongehoorde Twentstalige grammofonoplaten, van revueteksten, van unieke geluidsopnames, van ongekende woordenschaten of alleen maar een boek dat ontbreekt.

Zeg maar, voor elk wat wils. Iedereen die niet wist dat ie het in zich had, kan meteen op pad.

De textielbaronnen, een boek over fabrieken en families (2)

Bastiaan Willink

In het vorige nummer van 't Inschrien verscheen een reactie van Wim H. Nijhof op mijn boek 'De textielbaronnen'. De redactie van 't Inschrien heeft mij in de gelegenheid gesteld om op zijn artikel te reageren. Daar maak ik graag gebruik van.

Waren textielabrikanten uitbuiters?

Misschien is het positief uit te leggen dat Nijhof niet ingaat op het hoofdonderwerp van mijn boek, de weerlegging van het idee dat de ondergang van de Twentse textiel vooral te wijten was aan familisme. Het zou kunnen duiden op stilzwijgende instemming met mijn visie, maar wellicht is hij zo boos geworden toen hij positieve woorden over de fabrikantenfamilies las, dat hij de rest van het boek niet gelezen heeft. In de recensie wordt nu de kritiek herhaald van Domela Nieuwenhuis en zijn vele opvolgers: de Twentse textielabrikanten waren uitbuiters, met hun grote huizen en

geringe interesse voor het leed dat de arbeiders en hun families werd aangedaan. Dat is nog steeds een forse beschuldiging, maar na bijna honderd jaar wordt niemand erdoor verrast.

Is die kritiek terecht? De vraag leek me een jaar of tien geleden interessant genoeg om opnieuw naar een antwoord te zoeken. Hooguit indirect als 'nazaat van een textielbaron', zoals ik al door meerdere recensenten aangeduid ben, waarschijnlijk op basis van de flaptekst van mijn boek. Omdat ik dit keer enige ruimte heb om te reageren meld ik dat mijn vader musicus was en het gezin het al voor de echtscheiding bepaald niet breed had. Mijn grootvader heb ik in een ander boek 'textieljonker' genoemd, hij was directeur van een in zijn tijd weinig succesvolle NV

en zat op zondag tussen de arbeiders op de tribune bij de voetbalclub. Zelf was ik voor mijn textielonderzoek vooral wetenschapshistoricus en wilde ik een ander deel onderzoeken van de Nederlandse burgerij, na de professoren en Nobelprijswinnaars.

Sociale structuur van het fabrikantennetwerk

Nu de hoofdzaken. Allereerst ging het me om de de voor- en nadelen van de sociale structuur van de textielabrikanten'klik', en niet primair om het sociale leed dat er ongetwijfeld geweest is, of het tegenargument dat men niet voor niets massaal naar Twente trok.

Ik schrijf nu 'klik', terwijl 'elite' sociaal-historisch de aangewezen term zou moeten zijn om de oppermacht uit te drukken van de fabrikantenfamilies gedurende meer dan een eeuw (1830-1940). Maar die term leidt te snel tot beschuldiging van elitarisme. Ik bied hierbij excuses aan, als de indruk is gewekt dat ik de overmacht na de Eerste Wereldoorlog goed zou willen praten. Maar het valt niet te ontkennen dat ze in ieder geval tot die tijd economisch succesvol zijn geweest. Een nieuw gezichtspunt lijkt het me, dat de juiste strategie vanaf de jaren '60 meestal was geweest om de fabrieken zo snel mogelijk te sluiten, tenzij men heel goede buitenstaanders kon vinden om te helpen nieuwe markten te betreden. Misschien had een enkel ander bedrijf het voorbeeld van Ten Cate kunnen volgen, als het de benodigde kennis en visie had gehad, waarvan ex-Ten Cate-topbestuurder Hesselink in zijn recente proefschrift het

belang verdedigt. De vele andere machteloze directies valt weinig anders te verwijten, dan dat ze met te weinig middelen tegen de stroom op probeerden te roeien.

Uitbuiting?

In de tweede plaats probeerde ik de uitbuitingsverhalen te relativeren. Nijhof vermeldt ze niet, maar mijn hoofdargumenten om anders aan te kijken tegen het bekende verhaal waren:

- In alle andere Westerse landen gebeurde hetzelfde in de textielindustrie. Overal was er tot de Eerste Wereldoorlog groei en bloei, ook in de loonontwikkeling, daarna heftige sociale strijd en tenslotte de ondergang. Dan was toch moeilijk te verwachten dat de Nederlandse fabrikanten het heel anders hadden kunnen doen.

- Er waren wel uitzonderingen, maar de meeste textielfabrikanten verschilden in hun economische en sociale gedrag niet van hun Nederlandse collegae in andere sectoren. De 'sociale kwestie' speelde overal. Havenbaronnen waren zelfs rijker, maar hadden in steden als Rotterdam en Amsterdam vaak minder last van felle oppositie, omdat er geen scherpe tweedeling was, zoals in met name Enschede (Hengelo was dus een ander

verhaal). Volgroeide steden bezaten een grote middenklasse die niet uit was op revolutie. Het ontbreken van een sociale buffer tussen fabrikanten en arbeiders was de voornaamste oorzaak van de fellere strijd in Twente, die in de discussie met Nijhof op historisch vlak wordt voortgezet.

- Veruit het grootste deel van de 'woekerwinsten' belandde in de firma en werd niet aan luxeproducten uitgegeven. Als er een overheid was geweest die echt had willen nivelleren, dan hadden de fabrieken gewoon eerder moeten sluiten. Dan was Twente dus toch Drenthe gebleven of geworden. Bij de rijke oude adel was daarentegen wel degelijk wat te halen geweest.

Textielbaronnen

Ten slotte: dat Goderd van Heek en andere Van Heeks het niet leuk vinden om (ex)'textielbaronnen' te worden genoemd is op zijn minst vreemd. Ik heb veel afstammelingen van textielfabrikanten, ook Ter Kuile's en een Jannink, gesproken die er geen bezwaar tegen hadden (ze vonden het eigenlijk wel chique/sjiek). Het citaat van Willem Wilmink voorin mijn boek spreekt voor zichzelf: deze heren hadden de macht, wat weer niet betekende dat ze echte aristocraten waren...

Boeksignalement: Honderd jaar Natura Docet

Geert Bekkering

Dit boek beschrijft het ontstaan, de ontwikkeling en de bloei van Nederlands eerste regionale natuurhistorisch museum, Natura Docet, over de periode 1890 tot 1996. Het is vooral bedoeld als een hommage aan de stichter, meester J.B. Bernink en aan zijn dochter Heleen die dit museum in genoemde periode op een bijzondere wijze hebben geleid. Hij heeft dit gedaan met veel oog voor detail, aangevuld met vele bekende en onbekende foto's alsmede beschrijvingen van personen

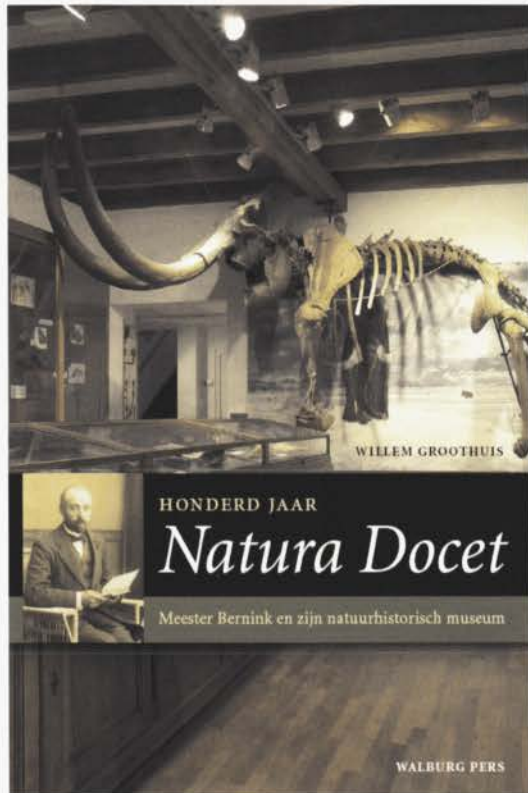
die voor Natura Docet een belangrijke rol hebben vervuld. Alles is door hem zorgvuldig gedocumenteerd op grond van zijn uitgebreide archiefstudies.

De uitstraling van dit boek is echter minstens regionaal, vanwege het bijzonder goede overzicht dat het boek geeft van de ontwikkeling van de liefde voor de natuur in Nederland. Heimans en Thijsse komen in het boek uitvoerig aan bod en worden in hun tijd geplaatst. Maar ook Jacobus

Craandijk (1834-1912), doopsgezind predikant uit Rotterdam, die in zijn zevendelige boekwerk *Wandelingen door Nederland met pen en potlood*, Twentse wandelingen beschreef. Twente was met het spoor in 1873 al goed te bereiken. Craandijk beschreef Hengelo, Borne, Delden, Almelo, Oldenzaal en De Lutte. Daardoor kwam er na 1880 een bescheiden vorm van toerisme naar het oosten van Twente op gang. Het was meester Bernink die, rond de eeuwwisseling, met zijn beschrijving van de rijke flora in de omgeving van Denekamp de aandacht wist te trekken van botanici uit het westen des lands, zowel van professionele- als van amateurs. Het jaar 1899 was voor het ontstaan van het natuur-toerisme in Denekamp cruciaal en het tijdschrift *De Levende Natuur* heeft daarbij een belangrijke rol gespeeld. Een artikel van Heimans over de vondst van de Schedegelster én het uitgebreide artikel van hem, 'Uit den Oosthoek van Twente', hadden het Dinkeldal bekendheid gegeven als planten-paradijs. In de jaren daarna had Bernink met zijn ingezonden stukjes en zijn eerste artikel, 'Aan de Boorden van de Dinkel', bijgedragen aan de bekendheid van Denekamp. In 1911 waren de verzamelingen van meester Bernink voor het eerst in een museum te zien. Dat trok de welgestelde toeristen, die graag wilden weten wat er in de omgeving te zien was. Nog steeds krijgt *Natura Docet* juist in de zomermaanden veel bezoek.

De Nederlandsche Natuur Historische Vereniging (NNV) was in 1901 opgericht en kort daarna volgden in meerdere regio's onderafdelingen. Zo werd in 1903 de onderafdeling Twente opgericht door meester Bernink, de kunstschilder-tekenaar Bert Henri Bolink en de Twentse fabrikantenzoon M.J. (Julius) Blijdenstein (1886-1909). De drie amateurbotanici

deden vaak samen floristisch veldonderzoek in Noordoost-Twente. Ze namen zitting in het bestuur van deze onderafdeling, met Bernink als voorzitter en de toen zeventienjarige Blijdenstein als secretaris. Deze Twentse afdeling groeide voorspoedig en telde eind 1904 reeds 75 leden. Veel botanici aan de universiteiten waren onder de indruk van de artikelen van

Heimans en Bernink in *De Levende Natuur* over de plantenrijkdom rond Denekamp. Reeds tussen 1902 en 1910 brachten dan ook veel wetenschappers van naam een bezoek aan Denekamp en genoten van Berninks collectie. In 1911 werd *Natura Docet* als het eerste regionale, voor het publiek toegankelijke natuurhistorische museum te geopend. Het Teylers Museum was sinds 1784 in Haarlem, het eerste openbare museum van Nederland. In 1820 werd bij Koninklijk Besluit het

Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie in Leiden gesticht. Het Zoölogische Genootschap Natura Artis Magistra in Amsterdam werd in 1838 opgericht voor notabelen. Bernink had als onderwijzer zijn leerlingen al lang aanschouwelijk onderwijs gegeven in de natuurlijke historie, in de geest van Heimans en Thijssse. Vanaf 1911 kon iedereen in zijn museum komen kijken. Rondleidingen waren daarbij erg belangrijk en op den duur ook een grote belasting.

De bibliotheek van Bernink in Natura Docet groeide langzaam uit. Er zijn veel monumentale encyclopedische werken die nu tot de kostbare internationale topstukken behoren op het gebied van de natuurlijke historie. Meester Bernink heeft deze collectie boeken met hulp van zijn jongere collega meester Dingeldein in de periode tussen 1910 en 1945 verzameld en geordend. Dingeldein stelde zich steeds wat bescheidener op dan Bernink, maar in dit boek worden zijn bekwaamheden goed getekend.

Hoewel Winand Staring bekend staat als de ‘Vader van de Nederlandse geologie’ is het meester Bernink geweest die aan de wieg stond van de Nederlandse Geologische Vereniging. In juli 1935 verscheen in De Levende Natuur een artikel van Bernink: ‘Over den rijkdom aan fossielen in Twentsche zwerfstenen’. Berninks handboek ‘De Keien Onzer Heiden’, voor het determineren van de gidsgesteenten van het noordelijk Diluvium trok nog meer toeristen naar Oost Twente.

Het streven van Bernink heeft altijd de volle bewondering en sympathie van vele Twentse fabrikantenfamilies gehad. Met name moeten we dan denken aan de families Blijdenstein, Stork, Scholten en van Heek. Onderwijzers en fabrikanten richtten overal in Twente natuurhistorische

verenigingen op, die zich soms later bij de NNV aansloten. Meester Sambeek richtte in Enschedese een vereniging op, waaruit later het Natuurmuseum groeide. Ook daar met belangstelling en hulp van vele fabrikanten. De verhouding tussen Sambeek en Bernink bleef altijd goed, ook al waren het zeer verschillende persoonlijkheden. Er kwam een bestuurlijke uitwisseling tussen beide instituten, maar nooit een echte samenwerking

In de statuten uit 1913 van de Vereniging Natura Docet stond: ‘De Vereniging stelt zich ten doel het verspreiden van kennis der natuur en tracht dit te bereiken onder andere door het reserveren van terreinen uit een wetenschappelijk oogpunt merkwaardig.’ Deze doelstelling heeft Jan Herman van Heek, natuurbeschermmer bij uitstek, waarschijnlijk voor ogen gehad toen hij besloot samen met zijn broers, Gerrit Jan van Heek junior en Arnold Helmig van Heek, het Molenven in Saasveld in 1923 aan de Vereniging Natura Docet te schenken. Het Molenven werd het eerste natuurmonument van Overijssel. En ook hiervan was het belang dat veel wetenschappers en studenten naar Twente kwamen om onderzoek te doen.

Hoewel in de 288 pagina’s van dit boek meester Bernink en Natura Docet uiteraard voorop staan, is het boek mede door de uitgebreide registers en de vele regionale en nationale relaties een goede aanwinst voor iedereen die geïnteresseerd is in (de geschiedenis van) de Twentse biologie, geologie en natuur- en landschapsbescherming.

Willem Groothuis, Honderd jaar Natura Docet, Meester Bernink en zijn natuurhistorisch museum, Zutphen, Walburg Pers, 2011, ISBN 978.90.5730.735.5, € 24,50.

Twee actieve leden Oudheidkamer geridderd

Goaitsen van der Vliet

Foto: Hein van der Vliet
Goaitsen van der Vliet.

Onze Taalbank-conservator Goaitsen van der Vliet werd geridderd op 14 april, tijdens een bonte streektaalavond in Media Art Café Berlijn in Enschede getiteld Twents Offensief II. Deze avond was door hem zelf georganiseerd ter gelegenheid van de presentatie van de tweedelige papieren versie van zijn digitale vertaalwoordenboek Dialexicon Twents: een

Woordenboek Twents-Nederlands met 50.000 trefwoorden en een daarvan afgeleid Woordenboek Nederlands-Twents. Voordat zo'n twintig streektaalschrijvers en -zangers lieten horen waarvoor ze de al jaren beschikbare digitale versie hadden gebruikt, beklom burgemeester Peter den Oudsten het podium om de woordenboekmaker en uitgever (deels in het Fries) toe te spreken en te benoemen tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau voor zijn inspirerende inspanningen voor de Twentse taal vanaf zijn uitgave van Wilminks bundel Heftan tattat! in 1992. Den Oudsten betitelde het Dialexicon Twents als een 'absolute topprestatie op het gebied van streektaalwoorden-boeken'. Andere verdiensten die de revue passeerden, waren de uitgave van diverse streektaal-boeken die er anders niet zouden zijn geweest maar inmiddels niet meer weg te denken zijn uit de Twentse cultuur (Asterix), de ontwikkeling van de Standaard Schriefwize, de vertalingen uit de wereldliteratuur onder de titel De verdichting en andere poëzie- en liedbewerkingen naar het Twents, de uitgave van het vernieuwende streektaalblad De Nieuje Tied en de betrokkenheid bij verschillende streektaalproducties (Van

jonge leu en oale grond). Als laatste wapenfeit van Goaitsen van der Vliet noemde de burgemeester het werk van Van der Vliet voor de Twentse Taalbank.

Frans Agterbosch

Op 29 april werd Frans Agterbosch uitgenodigd voor een gesprek met een wethouder in Hengelo. Om 10.00 uur bleek dat gesprek een uitreiking van een Koninklijke Onderscheiding te zijn. Frans werd benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau. Burgemeester Kerckhaert van Hengelo sprak over een Beta man die ook

Foto: Jasper Agterbosch
Frans Agterbosch.

Alfa man werd. Hij roemde Frans om zijn inzet op velerlei gebied, zoals zijn inzet bij de oprichting van het Montessori-onderwijs in Hengelo en zijn activiteiten bij het Lossershof. Maar ook zijn werkzaamheden voor het Historisch Centrum Overijssel in Zwolle, het HEIM in Hengelo en de Oudheidkamer Twente in Enschede kwamen aan bod. Binnen de Oudheidkamer is Frans secretaris van de Raad van Advies, webredacteur en stuurt hij een aantal vrijwilligers aan. Ook besteedt Frans veel aandacht aan de genealogie. Hij schreef boeken, was jarenlang voorzitter van de Nederlandse Genealogische Vereniging afd. Twente, zat hij in het landelijk bestuur en hielp Frans velen hun stamboom uit te zoeken. Hij is bij het HEIM op vele gebieden actief, zoals het kennis- en informatiecentrum en zit in de redactie van HEIMvizer.

Wij feliciteren de beide heren met hun onderscheiding.

Boeksignalement: Mens en land in Salland

Cor Trompetter

Er zijn boerderijenboeken en boerderijenboeken. Theo Spek, Henk van der Velde, Herman Hannink en Bert Terlouw hebben met *Mens en land in het hart van Salland* een uitzonderlijk boek geschreven, dat ook de lezers van *'t Inschrien* zou moeten interesseren, hoewel het kerspel Raalte zich juist buiten Twente bevindt. De titel is ongetwijfeld een knipoog naar *Mensch en Land* van B.H. Slicher van Bath (1944), maar geeft niet aan waarin het bijzondere van dit werk ligt. Bewoningsgeschiedenissen behandelen vaak de pre-historie, de Romeinse tijd en de Middeleeuwen in enige inleidende hoofdstukken en concentreren zich vervolgens op de Nieuwe Tijd. *'Mens en Land in het hart van Salland'* houdt daar juist op.

De auteurs van dit rijk geïllustreerde boek van bijna vierhonderd bladzijden besteden uitgebreid aandacht aan de ontstaansgeschiedenis van het landschap en de vroegste bewoners. Vervolgens komen de Romeinse tijd en de Middeleeuwen aan de orde. Hierbij is veel ruimte gereserveerd voor het ontstaan van de eigendomsverhoudingen in het gebied van het kerspel Raalte. Zo vormt het boek een goede basis voor vervolpublicaties die zich op de periode na 1600 zouden kunnen richten. De inleidende hoofdstukken vormen meer dan een derde deel van het boek.

Het tweede deel, vrijwel geheel van de hand van Theo Spek, is volledig gewijd aan de beschrijving van de boerderijen en andere middeleeuwse gebouwen in de verschillende marken, waarbij de bebouwing eerst in onderling samenhang

wordt beschreven, en vervolgens de boerderijen individueel worden behandeld. Hierbij is uitgebreid gebruik gemaakt van het gedigitaliseerde kaartmateriaal dat we te danken hebben aan de opmetingen voorafgaand aan de invoering van het kadaster in 1832. Dit twee-dimensionale materiaal is waar nodig aangevuld met hoogtekarten, die duidelijk maken waarom de bewoning en ontginning op bepaalde plaatsen juist wel of juist niet heeft plaatsgevonden.

Toch zijn ook bij dit bijzonder geslaagde boek een paar kritische noten te plaatsen. Zo neemt Spek het mud van 0,34 hectare steeds zonder meer als landmaat voor de akkers, en 0,49 hectare als maat voor het groenland. Zonder feitelijke opmetingen leidt dit tot een schijnzekerheid wat betreft de oppervlakte cultuurgrond. Verder is het jammer dat bij de kaderteksten van Herman Hannink soms een bronvermelding ontbreekt en de informatie niet altijd even correct is, zoals bijvoorbeeld bij de tekst over 'De vergeten slag bij Raalte'. Dit neemt niet weg dat *Mens en land in het hart van Salland* een aanrader is.

Theo Spek, Bert Terlouw, Herman van der Velde en Herman Hannink, *Mens en land in het hart van Salland – Bewonings- en landschapsgeschiedenis van het kerspel Raalte, Utrecht, Matris, 2010, 416 blz, geb., geïll, ISBN 978.90.5345.364.3. € 49,95*

Uit de collectie van de Oudheidkamer

Landschap Overijssel koestert uniek bezit Oudheidkamer

Jan Bengevoord

Landschap Overijssel beheert in erfpacht vier Twentse gebieden die eigendom zijn van de vereniging Oudheidkamer Twente. Unieke plekjes in een prachtige natuur met in de bodem de verborgen sporen uit een ver verleden.

Al voor 1940 kreeg de Oudheidkamer Twente de eigendom over drie zeer bijzondere gebieden in Twente, het Vasser grafveld, het Mander grafveld, de Hunenborg en in 1943 het Mauritsbosje op de es in Usselo. „Deze gebieden behoren tot het belangrijk archeologisch en historisch erfgoed van Twente. Ze kwamen waarschijnlijk rond 1850 bij de markenverdeling in particuliere handen. Latere eigenaren schonken ze aan de Oudheidkamer”, vertelt Van Alsté. Er had in de loop van de tijd op alle plaatsen archeologisch onderzoek plaats. Maar wat te doen met deze unieke plekjes in Twente? „Van oudsher bestonden goede banden tussen de Oudheidkamer en toen nog Overijssels Landschap. We zijn zelf geen terreinbeheerders, dus wat lag er meer voor de hand dan het beheer over te dragen. Dat is in 1968 gebeurd”.

Eerste vestigingsplaatsen

De grafheuvels bij Vasse en Mander maken inmiddels onderdeel uit van grotere gebieden die Landschap Overijssel op deze locaties beheert. Het gaat daarbij om kwetsbare heidevegetaties met een zeer bijzondere flora en fauna. De gebieden behoren tot de eerste vestigingsplaatsen van mensen in Twente. De ligging op de hoger gelegen stuwwal met wildrijke beekdalen, vruchtbare bodems en de permanente beschikbaarheid van drinkwater maakte dit gebied al in de Steentijd voor mensen aantrekkelijk. In onze tijd zijn alleen de grafheuvels nog een zichtbare herinnering aan deze verre voorouders. „Het is geweldig

dat Landschap Overijssel dit archeologisch erfgoed koestert en heeft opgenomen in het beheer van het gebied. We willen dat deze terreinen als zichtbare grafheuvels behouden blijven. Dat sluit naadloos aan bij het beheer van dit historisch heidelandschap dat ook in Twente al zo zeldzaam is geworden. Natuurlijk kijken we wel over de schouders van Landschap Overijssel mee. Als iemand op het idee komt om over de grafheuvels een betonnen fietspad te leggen dan komen we als Oudheidkamer zonder meer in het geweer”, aldus Van Alsté.

Behoud bodemarchief

Al net zo bijzonder is de Hunenborg nabij het natuurgebied Agelerbroek langs het kanaal Almelo-Nordhorn in de gemeente Dinkelland. „Deze burcht heeft helemaal niks met de Hunnen te maken, zoals de naam suggereert, maar is zeer waarschijnlijk een vluchtburch uit de vroege middeleeuwen”, aldus Van Alsté. De burcht werd al voor 1940 door gerenommeerde Leidse archeologen onderzocht. „Maar veel vonden ze niet. In ieder geval geen zwaarden of sieraden waar ze misschien op hoopten”. Wel werd de burcht in kaart gebracht en konden de contouren van een met eiken palen en aarden wallen verstrekte verschansing worden vastgelegd. Het was een verschansing met waarschijnlijk als doel om boeren en vee bescherming bij gevaar te bieden. Volgens Van Alsté is de schop tijdens het archeologisch onderzoek behoorlijk in de grond gezet. „We geven dan ook prioriteit aan de bescherming van de oorspronkelijke, nog onvergraven grond

bij de Hunenborg. Landschap Overijssel wil de oudere bomen verwijderen om te voorkomen dat de wallen met het boedemarchief bij storm door ontwortelde bomen worden vernield. Helaas is dat op sommige plekken afgelopen jaar bij de zware storm in juli al gebeurd”.

omgeven door bos en een kleinschalig agrarisch landschap met akkers en grasland. In dit gebied liggen meerdere grafheuvels, grafvelden, urnenvelden en een Celtic field. Het gebied maakt deel uit van het natuurgebied Vasserheide (70 hectare) van Landschap Overijssel. Het natuurbeheer is gericht op instandhouding

Foto: Ruud Ploeg

Het Mandergrafveld.

Een prachtige plek

Voor het behoud van de het Mauritsbosje en een holle veldweg op de Usseleres bij Enschede is de Oudheidkamer-voorzitter ook zelf actief geweest. Het gebied staat op de nominatie om bedrijfsterrein te worden. „Dan kan de gemeente wel zeggen dat de plek behouden blijft, maar voor ons is het een ernstige aantasting als het wordt ingesloten door grote bedrijfsgebouwen. Dan is het karakter helemaal van deze bijzondere plek natuurlijk helemaal weg”, vindt Van Alsté.

Vassergrafveld

26 hectare; gemeente Tubbergen
Het Vassergrafveld is een heideterrein

van de droge struikheide vegetaties en de in de lagere delen en beekdalen aanwezige dopheide. Met het oog op de grote archeologische betekenis van het gebied is het beheer tevens gericht op het behoud van de grafheuvels en overblijfselen van menselijke bewoning uit de Steentijd en latere perioden. Daarbij worden de grafheuvels en urnenvelden vrijgehouden van bomen en struiken. Dit beheer sluit naadloos aan op de natuurdoelstellingen om de heidevegetaties in stand te houden. Het door de Oudheidkamer Twente in erfpacht aan Landschap Overijssel overgedragen gebied omvat ook een zogenoemd Celtic field, waar door het aanleggen van walletjes en het afbranden van bos ooit op

Foto: Ruud Ploeg

De Hunenborg.

traditionele wijze boekweit werd verbouwd. Dit werd ontdekt aan de hand van luchtfoto's die door de de Britse luchtmacht RAF in de oorlogsjaren van het gebied zijn gemaakt. Op deze opnames zijn ook karresporen uit de middeleeuwen te zien. Deze gebieden worden beheerd in overleg met de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB).

Mandergrafveld

2 hectare; gemeente Tubbergen
Het Mandergrafveld is een klein heidegebied met een zestal grafheuvels uit de jonge Steentijd en een urnenveld uit de IJzertijd. Het gebied maakt deel uit van het grote heidegebied Manderheide dat grenst aan Duitsland. Het gebied is bekend door de twee cirkels van Jannink, ooit aangelegd

als cirkelvormige ontginningen maar inmiddels weer in beheer als schraal grasland. De grafvelden zijn ook hier beschermd en maken deel uit van een groot aantal belangrijke archeologische vindplaatsen rond Mander. Zo werd in deze omgeving als bodemsilhouet het graf van de 'Man van Mander' gevonden gedateerd in de overgang van Steentijd naar Bronstijd en recenter vondsten (onder meer vuistbijlen) van Neanderthalers van zo'n 80.000 jaar oud.

Foto: Jan Bengevoord

Scheidend voorzitter Jan van Alsté bij het Vassergrafveld.

Hunenborg

5 hectare; gemeente Dinkelland
De Hunenborg ligt nabij het natuurgebied Agelerbroek langs het kanaal Almelo-Nordhorn. Dit gebied werd geschonken aan de Oudheidkamer Twente vanwege de historische betekenis van de borg of burcht, die waarschijnlijk dateert van de 11e of 12e eeuw, maar in de loop van de tijd waarschijnlijk meerdere wijzigingen heeft ondergaan. Zichtbaar zijn twee afzonderlijke met elkaar verbonden verdedigingswerken. Aangenomen wordt dat de burcht van aarden wallen en eiken palen diende als een goed te verdedigen vluchtplaats voor boeren en vee. Later werd het versterkt met stenen. Sommige

Vlierbosje Usseleres

Enkele are, gemeente Enschede
Op de Usseleres tussen Usselo en Enschede ligt misschien wel het kleinste reservaatje van Twente. Het omvat een vlierboompje, een ruilverkavelingsmonumentje van zandsteen en een veldweggetje. Het kwam in 1943 in bezit van de Oudheidkamer Twente en nadien in beheer van Landschap Overijssel. De Usseleres is een typische 'meermanses', nog niet zo lang geleden in gebruik als roggeakker bij meerdere boeren in de omgeving. Volgens overlevering zou bij het vlierbosje ooit prins Maurits met z'n leger hebben gebivakkeerd, maar aan de historische juistheid van dit verhaal wordt getwijfeld. De vlier is op recente datum

Foto: Ruud Ploeg

Het Vlierbosje op de Usseleres.

onderzoekers opperen de mogelijkheid dat het diende als verdedigingswerk op afstand voor Oldenzaal. De Hunenborg is grotendeels begroeid met bos. Om het bodemarchief te beschermen en de borg weer zichtbaar te maken, zal de begroeiing mogelijk op termijn worden verwijderd.

vervangen. Het gebied maakt deel uit van de uitbreidingsplannen van de gemeente Enschede. Het is nog onduidelijk of deze plannen worden doorgezet. Het gebied is doorsneden door de A35-autoweg en er heeft zoutwinning plaats.

Column: Actief of passief lid?

Het Alferink

Robert Kemper Alferink

Net als alle andere leden werd ik door de Oudheidkamer uitgenodigd om op 14 mei aanwezig te zijn bij de excursie die richting het Münsterland werd georganiseerd. Het programma was weldadig te noemen! Een bezoek aan het Stift Langenhorst, de eeuwenoude kerk van Welbergen en een rondleiding door het Huis Welbergen maak je nou ook niet iedere dag mee. Het bestond uit een hoogst interessante rondleiding door Burgsteinfurt. In de tussentijd werd Kaffee mit Kuchen genoten in Gaststätte Zum Kappellenhof in Welbergen en werd er in het Steinfurtse Bagno een uitermate goed verzorgde lunch geserveerd. Aan het eind van de dag werd nog lange tijd nagezeten op het terras van Café Schwann, achter het Rathaus van Steinfurt.

Een prachtige dag, een inhoudelijk sterk programma en goed gefaciliteerd. Zelfs het weer werkte volledig mee! Daar kon het dus allemaal niet aan liggen. Domper op de dag was echter dat de bus niet kwam opdruven. Niet omdat deze vertraagd was, maar omdat deze afgezegd had moeten worden vanwege het lage aantal deelnemers. Door het organiserend comité, Jan ter Heegde en Henk Woolderink, is lang gewerkt om het programma van de grond te krijgen. Dat het aantal deelnemers slechts een twintigtal bedroeg, op vele honderden

Oudheidkamerleden valt dan bedroevend te noemen. Een lidmaatschap van de Oudheidkamer betekend voor mij niet enkel een passieve, consumerende bijdrage leveren aan de vereniging, maar interpreter

Foto: Robert Kemper Alferink

Bezoek aan het middeleeuwse kerkje van Welbergen. Links een zeventiende eeuwse epitaaf voor het geslacht Van Welbergen.

ik als een actieve rol nemen. Ik wil alle leden oproepen die zich de afgelopen twee jaren niet hebben laten zien op een lezing of excursie op allemaal in de toekomst zich aan te melden voor de eerstvolgende excursie. Zeker weten dat we dan twee bussen vol hebben!

Twentse paddenstoel

Oplossing vorige nummer:

De paddenstoel bevindt zich nabij Nijverdal, dat dit jaar het 175-jarig bestaan viert. De voormalige marke Noetsele ligt aan de linkerkzijde van Nijverdal, nabij de Sallandse Heuvelrug. Een bekend gelijknamig restaurant houdt de naam levend. Aan het begin van dit Inschrien vindt u een uitgebreid artikel over Nijverdal. De prijs is gewonnen door Marinus Schothans uit Enschede. Gefeliciteerd!

Paddenstoel

Ook in dit nummer weer een paddenstoel als prijspuzzel. Wat moet u doen?

Beantwoord onderstaande vragen:

- 1: Waar bevindt zich deze paddenstoel?
- 2: Welke eeuwenoude traditie wordt hier elk jaar gehouden?

Doe mee en win het nieuwe boek Nijverdal Verleden, Heden, Toekomst, ter waarde van € 19,50.

Stuur de antwoorden voor 25 juli 2011 naar de redactie van dit blad: Bathemerweg 4, 7448 PH Haarle of per e-mail: redactie@oudheidkamertwente.nl

LR LaRoche
Steaks & Seafood

Hengelosestraat 200 te Enschede
Tel. 053 - 43 53 855

www.restaurantlaroche.nl

Keppels

LIPPERKERKSTRAAT 43-45 ENSCHEDE TEL.053 -431 26 50

Dams

Accounting & Advies

Boddenkampsingel 89
7514 AP Enschede

www.damsaccounting.nl

Tel: 053 - 434 62 19
Mail: info@damsaccounting.nl

VAN MEGGELEN & KERSSENBERG

ASSURANTIËN

VERZEKERINGEN HYPOTHEKEN PENSIOENEN

Boddenkampsingel 86 - 88
Postbus 334, 7500 AH Enschede
Telefoon: 053 - 435 01 04
E-mail: info@vmk-assurantien.nl

ELEKTROBURO
H. VOS B.V.

Elektra en Data werken
Brandmeldinstallaties
Noodverlichting

24 uur Servicedienst

Tel. 053 - 435 30 96

VOS
INSTALLATEURS B.V.

Elektra, Airco,
Verwarming, Sanitair,
Loodgieterswerk en
Luchtbehandeling

Tel. 053 - 435 20 63

DE
LIJSTENMAKERIJ
GOVAARTS & HOMAN

Hengelosestraat 164
7521 AK Enschede
tel 053-4353678
www.govaarts.nl

Bijzondere lijsten en inlijstingen, ophangsystemen en kunstschildersmateriaal

mobema
fine art

schilderijen- aquarellen
kunstvoorwerpen-taxaties
advisering-kunstverzekeringen
schilderijen restauraties

parkweg 115 – 7545 mv enschede
tel. 053-4321685 – 06 53365016
mobemafineart@home.nl
(contactpersoon J.H.A.Morsink)

alleen op afspraak

www.kienhuisoving.nl

Enschede Pantheon 25 Postbus 109 7500 AC Enschede Tel. (053) 480 42 00 Oldenzaal Wilhelminastraat 14 Postbus 303 7570 AH Oldenzaal Tel. (0541) 57 31 00

Twentevis

Visverkoop BV

Viskweeksystemen BV

Blokstegenweg 3A
7495 TK Azelo

www.twentevis.nl
info@twentevis.nl
074-2919004

Op 2 december 2019 neemt u 150 euro op. Gewoon bij een Rabo geldautomaat.

(Als contant geld dan nog bestaat.)

Met meer dan 3000 kantoren komt u de Rabobank door heel Nederland tegen. Overal waar u ons verwacht en zelfs op plekken waar u dat misschien niet had gedacht. Dat is altijd al zo geweest en zal altijd zo blijven. Want al wordt alles digitaal en virtueel, er zal altijd een Rabobank in de buurt blijven.

Het is tijd voor een bank
die zichzelf blijft.

Het is tijd voor de Rabobank.